

Որոշապէս յայտնի չէ մեզ առ այժմ թէ եկեղեցւոյն սկզբնական շինութենէն մինչեւ 16^{րդ} դարու վերջերը որ վարդապետները կամ եպիսկոպոսները եղած են հոն. կ'ենթադրեմ միայն՝ թէ 1433—1438 Վ. Պոլսոյ մէջ պաշտօնավարող Եսայի Պատրիարք Առաջնորդը եւ Կաթողիկոսական փոխանորդ Յովհաննէս Ա. եպիսկոպոսը կը բնակէին երբեմն այդ եկեղեցին, եւ Առաքել Բաղդէցի եւ Աբրահամ Անկիւրացի, Վ. Պոլսոյ առումին վրայ ողբեր գրող այս երկու վարդապետները 1453ին եւ աւելի առաջ անպատճառ կը պաշտօնավարէին Ս. Լուսաւորիչ, թէեւ Միքայէլ Չամչեան Պէյօղլու կը բնակեցնէ վերջինը¹:

Հ. Չամչեան եւ Հ. Մատթէոս Մաղաք-Թէօփիլեանց կ'աւանդեն՝ թէ երբ Ֆաթիհ Սուլթան Մէհմէտ Պուրսայի Առաջնորդ Յովակիմ եպիսկոպոսը Պատրիարքութեան² համար Վ. Պոլիս բերաւ, անոր հետ բերել տուաւ նաեւ Պուրսացի քանի մը ընտանիքներ, որոնց մէկ մասը ընկալեցուց «Ի Ղալաթիա», ուրկային արդէն քաղում³ հայեր³. արդեօք Յովակիմ պատրիարք ալ 1461ին Ս. Լուսաւորիչ չեջաւ, ինչ բան կրնայ ընդհակառակը ցոյց տալ այս վարկածիս, երբ գիտե՛ք այժմ, որ Վ. Պոլսոյ առումին ժամանակ Հայերը Ղալաթիայէ դուրս ուրիշ արուարձաններու մէջ դեռ եկեղեցի չունէին:

Ճշմարտութեան շատ մօտիկ կ'ըլլայ ենթադրել, թէ Ֆաթիհ մինչեւ որ Ստամպուլը կողմը Հայերուն նոր եկեղեցիներ շնորհեց, անոնց նորընտիր Պատրիարքը բնակեցուց Ղալաթիա. եւ եթէ ստուգութիւն գտնար յանկարծ այս ենթադրութիւնս, այն ատեն կրնանք հաստատապէս ընդունել՝ որ Ազգ. Պատրիարքաւորան ի սկզբան իւր դուռները բացաւ Ղալաթիոյ մէջ, դեռ Մայր Եկեղեցի չփոխադրուած (էջ 229). եւ ինչո՞ւ չէ, քանի որ ճենովացիներու այս հին մայրաքաղաքը ամենէն յարմար կեդրոնատեղին էր եւ է այսօր ալ:

Ղալաթիոյ եկեղեցին շատ հին ատեններէ սկսած, ունեցած է երեւելի քարոզիչներ, որոնց երկար ցանկին մէջէն ամենէն նկատելիները միայն նշանակել բաւ կը համարեմ:

17^{րդ} դարու սկիզբը կը գտնանք հոն նախ՝ Արիստակէս Խարբերդցին (1628)¹, յետոյ Գրիգոր Դարանաղցի (1629)² անոնք՝ որ ամենագիշտութիւն ժամանակներու մէջ մեծ եռանդով, յամառ ու տոկուն ձեռներեցութեամբ կրցած են Պալաթի Ս. Հրեշտակապետ եկեղեցին կանգնել³: Ասոնցմէ առաջ ալ կեցած էր հոն Թերեւս Գրիգոր Կեսարացի բանաստեղծ Պատրիարքը Վ. Պոլսոյ (1601—1608⁴, 1611—1621, 1623—1626), բայց որոշ տեղեկութիւն չկայ այս մասին:

Վ. Պոլսոյ նախկին Պատրիարքը (1651—1652) Նղիազար Այնթապցին բանտէն ազատուիլէն վերջը՝ 1659ին եղած է հոն⁵:

1697 Ապրիլին՝ քարոզիչ եղած է հոս Մխիթար Սեբաստացի վարդապետը⁶:

Մխիթար վարդապետ հինգ ամիս միայն մնացած է Ղալաթիա, ստիպուած ըլլալով մեկնել Վ. Պոլսէն նոյն տարւոյն սեպտեմբերին⁷. բայց 1700ի սկիզբները երկրորդ անգամ գալուն, այն ատենի Պատրիարք Մխիթար Քիւրտիստանցի վարդապետին յատուկ հրամանովը, զարձեալ քարոզիչ կը կարգուի Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցին, ուր այս անգամ բաւական երկար կը մնայ եւ հետզհետէ մեծ հռչակ կը հանէ իր ընտիր քարոզներով. քարոզներ՝ որոնք թէեւ ժողովուրդի խռովներում բազմութիւն մը ունենդրութեան միշտ կը հրաւիրէին, բայց վեղարակիր տգիտականներու ալ նախանձը կը գրգռէին սոսկալիօրէն⁸:

* * *

1726 փետր. 16ի Մայր Եկեղեցւոյն մէջ օծուած Իջմիածնի նորապսակ Կաթողիկոս Կա-

¹ Չամչեան, Պարթ. Հայոց, Գ. Հատոր, էջ 499

² Կարեւոր է գիտնալ՝ որ Վ. Պոլսոյ Հայոց Պատրիարքը Պուրսայի Առաջնորդ Յովակիմ եպիսկոպոսը եղած է, բայց աւելի առաջ ալ Հայերը Աթոռ ունէին Վ. Պոլսոյ մէջ. քիչ առաջ տեսանք՝ որ Երուսաղէմի Գրգ. Պատրիարքը իբրեւ Առաջնորդ կը պաշտօնավարէր հոն, եւ Յովհաննէս Աբրեպիսկոպոս ալ իբրեւ Կաթողիկոսական փոխանորդ: (Հանդէս Ամսօրեայ 1911, էջ 456):

³ Չամչեան, Պարթ. Հայոց, Հատոր Գ., էջ 500: Կենսագրութեան երեւելի ուղանք, Հ. Մատթ. Մաղաք-Թէօփիլեանց, Վենետիկ 1839, Հատոր Ա., էջ 901—902:

¹ Բանասէր, Պարիսի, 1901, էջ 151: Ժամանակագրութիւն Գր. Դարանաղցւոյ, Երուսաղէմ 1915, էջ 190:

² Անք եւ Անք:

³ Անք եւ Անք:

⁴ Վ. Պոլսոյ բանաստեղծ Պատրիարքները, Հ. Աստուր (Տարեցոյց Աւգ. Հիւսիս-արեւմտեան, Տարի 1905, էջ 398):

⁵ Չամչեան, Պարթ. Հայոց, Հատոր Գ., էջ 681:

⁶ Վարդ. Մխիթար Աբբայի, Վենետիկ 1810, Ագոնց, էջ 120: Կենսագրութեան երեւելի ուղանք, Հ. Մատթ. Մաղաք-Թէօփիլեանց, Վենետիկ 1839, Հատոր Ա., էջ 820:

⁷ Վարդ. Մխիթար Աբբայի, Վենետիկ 1901, էջ 118—121, Հ. Յովհ. Թորոսեանի:

⁸ Անք եւ Անք, եւ Անք:

⁸ Անք, էջ 140, եւ Անք, էջ 820, եւ Անք, էջ 145: Չամչեան, Պարթ. Հայոց, Հատոր Գ., էջ 727, 731, 763:

Թեան յարած Հայերը օտար եկեղեցիներ յաճախելով կրնային հետզհետե մայրենի լեզուն մոռնալ, անգիտանալ եւ օր մ'ալ հայութենէ բոլորովին ելլալ, միմիայն կը պահանջէր՝ որ ուզած դաւանութիւններուն հետեւելով հանդերձ, յաճախէին միշտ հայ եկեղեցին, եւ այս նպատակին հասնելու համար, ամէն գնով՝ թէեւ ոչ ներքին կերպով, ամէն տեսակ խտրութիւն ի գործ կը դնէր։ Եւ միմիայն այս էր եւ այս եղած է բուն դրդապատճառը հակակաթոլիկեան ամենատգեղ արարքներու եւ շարժումներու։

Այս անկարգութիւններու ու երկպառակութիւններու վերջ մը տալու եւ Հայերու մէջ համաձայնութիւն հաստատելու համար, առաջ կը նետուէր այն ատենի Փրանսական Դեսպանը Մարգիզ Վիլնէօվ եւ նախագէս իր մօտ խնջոյքի հրաւիրելով Հայ Ազգին երկու սիրուած Պատրիարքները՝ Երուսաղէմի Գրիգոր շղթայակիր, եւ Կ. Պոլսոյ Յովհաննէս Կոլոտ, նաեւ ուրիշ երեւելի Հայեր, կը խորհրդակցէր անոնց հետ. օրին մէկը անձամբ «ուխտի» կերթար Ս. Լուսաւորիչ, ներկայ կը գտնուէր Հայաստանեայց եկեղեցւոյ արարողութիւններուն, յետոյ իր քով կանչելով կաթողիկէ կղերը կը պատուիրէր թոյլ տալ հռոմէադաւան Հայերու յաճախել իրենց մայրենի-հայրենի եկեղեցին։ 1737ին էր որ տեղի կ'ունենար դեսպանական յոյժ նշանակալից համերաշխութեան այս մեծ յառաջադրումը, որուն մանրամասնութիւնը կը թողուի, որ Հ. Միքայէլ Չամչեան ինքը պատմէ.

«(1737). Յանցանել այնր ամի փոքր մի հանդարտութիւն, եւ ի ժամանակ նոր տարւոյ՝ սկսան նորոգ դռն բանալ կռուոյ երկաքանչիւր կողմանք ի պատմաւ գնալոյ կամ ոչ գնալոյ յեկեղեցիս. եւ ի գոյզն իրաց ինչ առիթ առեալ ատելութե՛ն կամէին հիմն ար-

կոր, Տ. Յարութիւն, Տ. Մկրտիչ, Տ. Գրասպար, Տ. Զաքարիա, Տ. Աբրահամ, միաձայն հաւանութեամբ ուղղած են Լեհաստանի գիտապետ Նիկողայոս Թորոսովիչ եպիսկոպոսին, եւ որուն սկիզբը դրած են՝ «Մեր Կ. Պոլսի Գալաթու լեալ Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ միաբան քահանայքս, որ եմք հնազանդ սրբոյ Կաթողիկէ Առաքելական եկեղեցւոյ հոռմայ», տողերը։ Այս գրութեան կը պահուի այժմ Վիեննայի Մետիսթրեանց քով («Մայր Յոգնակ Ձեռագրաց Վիեննայ», Հ. Տաշեանի, էջ 1030, նախան կամ դաւանափոխական ոչ մէկ նշանակութիւն չունի, այլ գեպի Հռոմայ գահը անխտրական անկեղծ յարգանքի արտայայտութիւն մ'է։ ՍՊԴ Գերը պարզ գտնուող Ղրիմի Աւաքել անուն Հոյ վաճառականը որչափ քրիստոնէայ գերիներու հանդիպէր կամ տեսնար, անոնց փրկանքի դէմ կը վճարէր ու կ'ազատէր զանոնք. եւ թէ ազատած է նաեւ Փրանցիսկօ անուն վենետիկցին ու անոր ընկերը Գիւրակոս։

կանել անգործելի մեծի եւս պառակտման։ Բայց դեսպանն գաղղիացւոց կամեցեալ խափանել զայն՝ արար խնջոյմեծ ի պաշտան իւրում 3 աւուր փետրուարի, եւ հրաւիրեաց անոր զՅովհաննէս Պատրիարք Կ. Պոլսոյ, եւ զԳրիգոր Պատրիարք Ե՛մի, եւ զնուիրակն Էջմիածնի զՊետրոս վրդպ Բիւթիւրն կոչեցեալ եւ զմեծամեծ Հայոց։ Ուր եւ յետ խօսելոյ բազում ինչ ի վերայ բանի երկպառակութեան՝ ասացին ժողովեալքն ցգեսպանն, եթէ կամիս՝ զի հաստատուն լիցի խաղաղութիւն մեր, պատուէր տուր եկեղեցականաց, զի մի արգելցին զոր ի գալոյ յեկեղեցիս մեր. եւ դեսպանն յանձն առեալ զայն՝ ինքն եւս խնդրեաց ի նոցանէ, զի որ երգի տակաւին ուրեք ուրեք նշովք, այն եւս բարձր իսպառ եւ նոքա յանձն առին զայս։ Եւ ի մեկնիլ նոցա անտի սիրով՝ դեսպանն ընծայեաց զերկու ոսկի ժամացոյցն, զմի Գրիգորի Պատրիարքի, եւ զմիսն Յովհաննէս։ Եւ զի չեա ինչ Պետրոս վրդպի, արհամարհուի համարեցաւ նա անձին, որոյ վն ոկաւ խօսիլ ի մէջ ժողովրդեան զանպատեհ բանս զդեսպանէ եւ զարդէ նորա եւ զերկուց Պատրիարքաց։

Լուեալ զայս դեսպանին՝ յղեաց պատգամ առ Յովհաննէս պատրիարք եւ ստեպեաց զնա, զի հեռացուցէ զՊետրոս վարդապետ ի քաղաքէն. եւ զի այս դժուարին իմն էր, հաղիւ ուրեմն հաճեցոյց պատրիարքն զդեսպանին՝ անտես առնել զնովու։ Այլ քանի մի ժողովուրդ քաղաքին՝ որք արեւելցի կոչէին, ի կողմն Պետրոս վարդապետի լեալ՝ բանս եղին ընդ նմա ընկենու զՅովհաննէս վրդպ յաթուոյ, եւ դնել ի տեղի նորա զնա ինքն զՊետրոս. բայց մեծամեծք Կոստանդինուպոլսոյ բնաւ ոչ կամէին զանկումն Յովհաննէս։ Եւ յառաւելու շփոթութեանց՝ Գրիգոր Պատրիարք Ե՛մի՝ որ ըմբռնեալն էր յայն աւուր ի հիւանդութիւն, ետ տանել զինքն պատգարակօք յեկեղեցի Սէ Ածածնի, եւ անդ տուեալ օրհնութիւն ժողովրդեան՝ ասաց առ նոսա՝ եթէ կամիք ընկենու զեղբայրն իմ եւ զՅովհաննէս, ես եւս ընդ նմա հրաժարիմ, ի գործոյս եւ երկաքեանս առանձնացեալ յառաջին վանս մեր՝ ճգեսցուք ի նմա։ Եւ յայնժամ եւ Յակոբ վրդպ Նալեան աշակերտ Յովհաննէս Պատրիարքին ի քարոզ, եւ նշովիւք կշտամբեաց զայնոսիկ՝ որք միաբանեցան ընդդէմ Պատրիարքին. հուսկ յետոյ հաղիւ ուրեմն եղեւ անգործութիւն, եւ Պետրոս վրդպ ստրջացեալ՝ մեղայ ասաց,»

Բարեբախտաբար, լաւ է անագան քան երբէք. Բիւթիւր Պետրոս վարդապետը այսպէս ուրեմն՝ կը զղջայ ըրածին վրայ եւ ահա կնքուած համերաշխութիւնը կը սկսի շարունակել աւելի փայլուն արտայայտութեամբ մը, որովհետեւ Չամչեան կըսէ՝

«Իսկ Դեսպանն գաղղիացւոց կամելով առաւել եւս շինել զմիտս Հայոց՝ զնաց ի սկզբան մարտի (1737) ամսոյն հանդիսել յեկեղեցի սէ Լուսաւորիչին՝ հանդերձ երեւելեօք եւ մեծամեծօք ազգին իւրոյ եւ թարգմանօք եւս եւ կանամբն եւ որդւոքն, եւ եցոյց սէր առ Հայս։ Եւ ի դառնալ իւրում՝ յապարանոն կոչեաց զքահանայս ուղղափառաց, եւ ասէ. «նա ես գնացի յեկեղեցի հայոց, որչափ ես առաւել եւ ժողովուրդը ձեր. եւ խրատեաց զնոսա թոյլտալ գնալոյ յեկեղեցիս Հայոց յաւուրս կիւրակէի, եւ յորդորել զամենեան՝ զի քաղցրութեւն

Սուրբ Յակոբայ պարտուց բարձման սա է
պատճառ

Եւ լուսաման ազգիս ախտի սա սուրբ օճառ
Վկայասէր, իմաստասէր, ոսկեքերան,
Զոր արք տգէտը չեն գովելոյ զքեզ արժան։¹

* * *

1799ի վերաշինութենէն յետոյ Ս. Լուսաւորիչ ունեցած է բազմաթիւ քարոզիչներ ինչպէս նաեւ նշանաւոր քահանայներ, քարոզիչներէն՝ ամենէն նկատելիներն են, Կարապետ Վ. Շահնազարեան (1850), Ղեւոնդ Վ. Փիրշալէմեան (1870—1871), Գարեգին եպ. Սրուանձտեանց (1882), Մաղաքիա Արքեպ. Օրմանեան (1879 հոկտ. — 1880 ապրիլ), Բաբգէն եպ. Կիւլեսէրեան (1901—1907), բոլորն ալ յայտնի իրենց մտքի ու գրչի կարեւոր ու օգտակար արտադրութիւններով։ Յովհաննէս վարդապետ մ'ալ 1859—1869 եղած է հոն քարոզիչ, որ մասնակցած է 1860ի Ազգ. Սահմանադրութեան² խմբագրիչ Յանձնաժողովին։

Քահանայներէն՝ յիշատակելիներն են՝ Տէր Գաբրիէլ, Տէր Պետրոս եւ Տէր Յարութիւն Աւագերէցները, որոնց երկրորդը՝ Միքայէլ Բէստէն Տէր Պետրոսեան անուանի բժշկին Հայրը³, հաշտարարի մեծ դեր կատարած է Գաւիթ-Դանիէլեան կաթողիկոսական ծանօթ կռիւներու ատեն, եւ երրորդը՝ անդամ եղած է 1856ի Հոգեւոր ժողովին⁴։

* * *

Ղալաթիոյ եկեղեցին թէ շատ կանուխէն այլեւայլ ժամանակներու մէջ ունեցած է Հայ մանուկներու համար դպրոց մը, բայց 1858ին կը բանայ միայն մանչերու համար կանոնաւոր նախակրթարան մը Ս. Լուսաւորչեան անունով, որ կէս դարէ աւելի կը շարունակուի անխափան, եւ ուր՝ Ղալաթիաբնակ պանդուխտ Հայերու զաւակներ շատ թուով՝ դաստիարակուած են եւ կը դաստիարակուին։

* * *

¹ Սուրբ երեւ. գրեց Տրդար Վ. Պալեան, Կ. Պոլիս 1892, Հատոր Ա., էջ 318։

² Աւգ. Սահմանադրութեան Հայոց, Կ. Պոլիս 1860, էջ 46։

³ Հանդէս Ամօրեայ, 1898, էջ 366։

⁴ Մասիս, Ե. տարի, թիւ 252, 21 նոյմ. 1856։

Ս. Լուսաւորչի փակին աջակողմը 1876ին կը կանգնի Ազգ. կեդրոնական վարժարանի հսկայ շէնքը, որ կառուցուած է եկեղեցւոյն հասոյթներովը, ինչպէս կ'աւանդէ վարժարանիս մուտքի դրան վերեւը քանդակուած պարզ Արձանագրութիւնը,

Ազգային կեդրոնական վարժարան
“Կառուցեալ արդեամբ Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցւոյս Ղալաթիոյ ի Հայրապետութեան ամենայն Հայոց
Տ. Գէորգայ Դ. Կաթողիկոսի, 1876:”

Վարժապետեան Ներսէս Պատրարքին գնահատութեան արժանի, կարեւոր գործերուն գլխաւորն եղած է կեդրոնականի հաստատութիւնը, ազգային երկրորդական այդ միակ վարժարանը, որ նուիրուեցաւ ալ անոր անմահ յիշատակին՝ երբ բացումը տեղի կ'ունենար 1886 սեպտ. 1ին, ինչպէս կը կարդանք վարժարանի մուտքի սանդուխին ձախ որմին վրայ զետեղուած մարմարեայ Յիշատակարան-Արձանագրին մէջ,

Ի յիշատակ

Տ. Ներսէս Արքեպիսկոպոսի Վարժապետեան

Ազգասէր Պատրիարքին Օսմանեան Հայոց, Որոյ ջանիւք եւ նախաձեռնութեամբ կատարեցաւ հանգանակութիւն Վասն բարձման մնացորդի պարտուց Ազգային կալուածոց Ղալաթիոյ ի բացումն կեդրոնական վարժարանիս ի 1 սեպտեմբեր 1886

ի Հայրապետութեան ամենայն Հայոց

Տ. Մակարայ Կաթողիկոսի
Եւ ի Պատրիարքութեան Կոստանտնուպոլսոյ

Տ. Յարութիւն Արքեպիսկոպոսի Վեհապետեան:”

Կեդրոնական վարժարանի հետ կառուցուած են եւ Ազգային երեսփոխանութեան գեղեցիկ ժողովարանը, Ազգ. Մատենադարանը եւ եկեղեցւոյն կարգ մը կալուածները. ասոնց մեծագումար ծախքերուն օժանդակած են խումբ մը բարերարներ, որոնց անունները զետեղուած են վերոյգրեալ արձանագրութեան հանդիպակաց որմին վրայ։

Առաջին օրէն ի վեր Ազգ. վարչութեան կողմէ ընտրուած առանձին ինամակալութիւն

մը հսկած է եւ կը հսկէ կեդրոնականին, Հայ եւ Եւրոպացի ուսուցիչներու ընտիր խումբ մը կը դասախօսէ միշտ հոն, առաջնորդութեամբ կա-
րող եւ հմուտ Տնօրէնի մը՝ որ եղած է միշտ
Հայ, ինչպէս՝ Մինաս Չերաղ, Յարութիւն Մոս-
տիշեան, Մարտիրոս Նալպանդեան, Գրիգոր
Մարգարեան եւայլն. եւ քառորդ դարէ աւելի
ժամանակ՝ այդ վարժարանը ընծայած է Ազգին
ընտիր անհատներ, նշանաւոր գրագէտներ,
երեւելի գիտուններ, ականաւոր վաճառականներ,
նկարիչներ, բժիշկներ, դաստիարակներ եւ խմբա-
գիրներ, որոնցմէ խումբ մը միանալով 1912ին
տօնեցիւր կը թուութեան օրրանին հաստատման
քսանեւ հինգ մեակը:

Կեդրոնականի մեծաքայլ յառաջդիմու-
թիւնները սակայն՝ տաճիկ կառավարութեան
խիստ ուշադրութեանը առարկայ եղան շարունակ
եւ բնաւ հաճելի չեղեցան մանաւանդ Սուլթան
Համիդի, որ անուղղակի միջոցներով թէեւ քանիցս
փորձեց զայն գոցել, բայց չյաջողեցաւ, մինչեւ
որ անոր կազմակերպած 1896ի սոսկալի հայա-
ջարդը վըայ հասնելով պատճառ եղաւ վարժա-
րանին անակնկալ՝ բայց ժամանակաւոր փա-
կումին:

Ըստ այսմ՝ մինչեւ 1897ի վերջերը գոց
կը մնայ կեդրոնականը եւ կը վերաբացուի 1898ին,
չնորհիւ այդ ատենի Ուսումնական խորհրդին,
որ ոչ միայն ամէն ջանք չենայեց առ այս, այլ
եւ՝ մեծ արիութեամբ հակառակեցաւ վարժա-
րանը Ղալաթիական ուրիշ տեղ Ուսումնական
վտանգաւոր գաղափարին: Այդ Ուսումնական
խորհուրդը կը բաղկացունէին՝ Պօղոս Բէրէստե-
ճեան (+) իբրեւ Ատենագիր, Տրդատ Տատեան
(+), Յակոբ Գուրգէն (+), Բարսեղ Աւետե-
սեան (+), Ստեփան Կուրտիկեան, Պետրոս Կա-
րապետեան եւ այս տողերուն գրողը՝ իբրեւ Ատե-
նագետ:

1898էն ի վեր կեդրոնականը կը շարու-
նակէ անխափան, պարգեւելով ազգին ամէն
տարի ուսեալ շրջանաւարտներ:

* * *

Սակայն կեդրոնականի բացումէն առաջ
Ղալաթիոյ եկեղեցւոյն մէջ ազգը հաստատած
էր արդէն բարձրագոյն ուսումի դասընթացք
մը, «Ս. Փրկչեան վարժարան» անունով,
որուն Տնօրէնն էր Ստեփան Պ. Փափազեան. այս
վարժարանը կը յաճախէին այլեւայլ թաղերէ
աշակերտներ, եւ երբ անոնց մէջ՝ բարձրագոյն

ուսման համար Եւրոպա երթալու մտադրութիւն
ունեցողներ ըլլային, կը դիմէին հոն ստանալու
վկայական մը, որով աստիճան մը դիւրութիւն
կ'ունենային Եւրոպայի, մանաւանդ Ֆրանսայի
որ եւ է Համալսարանը մտնալու:

* * *

Ինչպէս յայտնեցի արդէն, Ղալաթիոյ եկե-
ղեցին ազգային նշանաւոր շարժումներու կեդրո-
նավայրը եղած է միշտ: Առանց յիշելու շատ
հին անցքերը, ըսեմ՝ թէ Ազգ. Սահմանադրու-
թեան խմբագրիչ Յանձնաժողովը 1857էն սկսած,
իր գումարումները հոն ըրած է¹ շարունակ, եւ
այն տեղ էր՝ որ 1860ի Սահմանադրութիւնը
իր վերջնական ձեւը ստանալով ստորագրուած
է իր խմբագիրներէն², ազգին մատուցուելու եւ
գործադրութեան գրուելու համար:

Ազգ. երեսփոխանութեան ընդհանուր ժո-
ղովները 1863էն յետոյ այդ եկեղեցւոյն մէջ
գումարուած են մեծ մասամբ, եւ կը գումար-
ուէին՝ մինչեւ որ ազգը ունեցաւ առանձին ժո-
ղովստահ. այսինքն՝ 1876ին կեդրոնականի հետ
կառուցուածը, ուր կը գումարուէր միշտ Ազգ.
ժողովը մինչեւ իրենց դադարումը՝ 1887 կամ
1888, եւ ուր՝ 1908էն ի վեր դարձեալ տեղի
կ'ունենայ մինչեւ այսօր, բացի Պատրիարքական
կամ Կաթողիկոսական ընտրութիւններու վերա-
բերեալ բացառիկ ժողովներէն, որոնք՝ ըստ հնա-
ւանդ սովորութեան Մայր Եկեղեցւոյ միջին տա-
ճարը կը գումարուին:

* * *

(Նախաձեռնելի:) ԴԵՏ. ՎԱՐԱՄ Յ. ԹՈՐԳՈՄԵԱՆ

¹ Մէլիք, Կ. Պօլսոյ, Գ. տարի, 10 փետրով. 1860,
թիւ 88, էջ 29:
² Ա. Բ. Սահմանադրութեան հայոց, 1860, էջ 46բդ: